

ANNA SZENDI, MARZANNA JAGIEŁŁO*

WARSZAWSKIE OGRODY KRAJOBRAZOWE W TWÓRCZOŚCI ZYGMUNTA VOGLA

WARSAW LANDSCAPE GARDEN IN THE ZYGMUNT VOGEL'S PAINTINGS

Streszczenie

Zygmunt Vogel jest autorem wielu prac malarskich poświęconych ogrodom krajobrazowym. Malował je dla króla Stanisława Augusta Poniatowskiego oraz dla wielu innych przedstawicieli polskiej arystokracji i szlachty. Wielokrotnie „portretował” w różnych ujęciach m.in. Łazienki Królewskie. Artysta wykonał również wiele prac przedstawiających inne kompozycje krajobrazowe ówczesnej Warszawy, m.in.: należące do Kazimierza Poniatowskiego – Ogrody na Solcu i Na Książęcem, Powązki Izabeli Czarторыskiej oraz Ogród Mokotowski Izabeli Lubomirskiej. Stworzona przez Zygmunta Vogla swoista dokumentacja ogrodów Warszawy posiada dziś, poza oczywistą wartością artystyczną, walor znaczącego źródła ikonograficznego do badań historycznych i rewaloryzacji zachowanych obiektów.

Słowa kluczowe: historia ogrodów, ikonografia ogrodów krajobrazowych, malarstwo Vogla

Abstract

Zygmunt Vogel is the author of big amount of paintings that present landscape gardens. Most of them were dedicated to king Stanisław August Poniatowski and the polish nobility representatives. On numerous occasions he painted the presentation of Łazienki Królewskie. The Artist performed a lot of different Warsaw landscape gardens paintings among others: Solec and Książęce belonging to Kazimierz Poniatowski, Powązki belonging to Izabela Czarторыska, Mokotów belonging to Izabela Lubomirska.

Vogel created some kind of Warsaw garden's documentation. It has artistic value and it is iconographic source of data that can be very helpful to do historical scientific research and reevaluate preserved gardens.

Keywords: gardens' history, landscaped gardens' iconography, Vogel's paintings

* Mgr inż. arch. Anna Szendi, dr hab. inż. arch. Marzanna Jagiełło, prof. PWr., Zakład Konserwacji i Rewaloryzacji Architektury i Zieleni, Wydział Architektury, Politechnika Wroclawska.

Zygmunt Vogel (1764-1826) był w latach 1787-1798 rysownikiem gabinetowym króla Stanisława Augusta Poniatowskiego. Zanim to nastąpiło, dzięki poleceniu księcia Michała i księżnej Eleonory Czartoryskich, pracodawców ojca Vogla, zaskarbił sobie uznanie Stanisława Kostki Potockiego, brata Ignacego, szlachcica, polityka, mecenasa sztuki, swego pierwszego protektora. W wyniku jego starań stał się uczniem malarni królewskiej, gdzie uczył się rysunku pod okiem Andrzeja Le Bruna, Jakuba Monaldiego oraz Szymona Bogumiła Zuga¹. Swoją działalność artystyczną rozpoczął od kopiowania wedyt Warszawy, wykonanych wcześniej przez Canaletta. Nominację na rysownika gabinetowego otrzymał po zaprezentowaniu królowi prac z podróży po województwach sandomierskim i krakowskim. Zostały one zebrane w publikacji pod tytułem *Zbiór widoków sławniejszych pamiątek narodowych, jako to Zwalisk, Zamków, Świątyń, Nadgrobków, starożytnych Budowli i mieysc pamiętnych w Polsce*².

Tworzył głównie w technice akwareli (choć sięgał czasem po tusz, gwasz, sepię, a nawet olej) niewielkie stosunkowo prace o wielkości ok. 60 × 40 cm. Z około 400 znanych nam dzisiaj dzieł (choć nie wszystkich zachowanych) tematyce ogrodów krajobrazowych poświęcił blisko 120 prac.

Cała jego twórczość opiera się na ideach wypracowanych w Europie w 2 połowie XVIII w. w ramach tzw. romantycznego historyzmu. To na tej podstawie rozwinęło się m.in. kolekcjonerstwo (z największym osiągnięciem „ogrodowym” w tej dziedzinie, a mianowicie Puławami Izabeli Czartoryskiej) oraz opisowa i plastyczna (malarzka, rysunkowa i graficzna) inwentaryzacja „pamiątek narodowych”, a także rodzimych widoków. W tym sensie twórczość malarską Vogla można uznać za wyjątkową. Zawdzięczamy mu swoistą dokumentację rodzimego krajobrazu połączoną z architekturą, dokumentację traktowaną jako przejaw rodzącego się wówczas nowego stosunku do przeszłości i natury³.

Wrażliwość Vogla na zagadnienia związane z naturą i krajobrazem znajdowała także swoje odzwierciedlenie w działalności projektowej znanego malarza. Wiemy, że konsultował on w 1815 r. pod względem kompozycyjnym zakładanie ogrodu w Natolinie, należącego do rodziny Potockich. Projektował też zmiany, które zamierzano wprowadzić w ogrodach Uniwersyteckim (1815), Łazienkowskim i Botanicznym (1819).

Znaczącą część wykonanych przez Vogla obrazów stanowią przedstawienia warszawskich (w jej ówczesnych granicach) i usytuowanych w pobliżu Warszawy ogrodów krajobrazowych, pośród których dominują Łazienki Królewskie, reprezentowane przez 47 akwarel i jeden obraz olejny (do dziś zachowało się 15). Powstało także 13 widoków Mokotowa, należącego do Izabeli Lubomirskiej, oraz sąsiadującej z nim tzw. Królikarni (1). Zachowały się także 3 przedstawienia Powązek Izabeli Czartoryskiej oraz 2 ogrodów Na Książęcym, należących do Kazimierza Poniatowskiego⁴. Na mapie ówczesnej Warszawy odnajdziemy jeszcze jeden ogród przedstawiony przez Vogla, towarzyszący rezydencji Mniszchów przy ul. Senatorskiej. Wymienić także należy, namalowany dwukrotnie Natolin, należący do Stanisława Kostki-Potockiego.

Na przełomie XVIII i XIX w. w administracyjnych granicach Warszawy znajdowały się jedynie trzy z nich: Łazienki, założenia Na Książęcym oraz ogrody Mniszcha.

¹ K. Sroczyńska, *Zygmunt Vogel Rysownik Gabinetowy Stanisława Augusta*, Ossolineum, Wrocław-Warszawa-Kraków 1969, s. 18-20.

² Opublikowanej w 1806 r.

³ Zwróciła na to uwagę Sroczyńska. Por. K. Sroczyńska, *op. cit.*, s. 44-45.

⁴ *Ibidem*, s. 21.

Pozostałe powstały w nieznaczej od stolicy odległości. Ogrody Mokotowskie założono w bezpośrednim sąsiedztwie granic miasta, w bliskości parku Łazienkowski, tuż przy drodze prowadzącej z Warszawy do Wilanowa. Również Powązki, choć stanowiły rezydencję podmiejską, były ze stolicą powiązane widokowo i komunikacyjnie. Jedynie ogród w Natolinie znajdował się w nieco dalszym otoczeniu stolicy.

Ulubionym przez Vogla tematem malarskim były przez długie lata **Łazienki Królewskie**, położone dziś między ul. Agrykoli, Alejami Ujazdowskimi, ul. Gagarina i ul. Podchorążych. Ogród w czasach stanisławowskich zajmował powierzchnię 146 hektarów (obecnie 76 ha). Rozciągały się z niego widoki na Czerniaków, Mokotów oraz Wilanów. W pracach nad kształtem ogrodu brali udział Jan Michał Tietz, Jan Christian Schuch, Jakub Fontana oraz Karol Ludwik Agricola⁵.

Jest to obiekt uważany za reprezentanta nurtu klasycystycznego, wyrażanego w klarownej, prostej kompozycji, z ograniczoną ilością sztucznych dekoracji, takich jak ruiny. Pośród elementów roślinnych dominują na terenie Łazienek duże grupy i skupiny drzew oraz krzewów. Charakterystyczne jest zastosowanie szpalerów i alei, powiązanych z układem komunikacyjnym.

Kompozycja ogrodu od początku była bardzo silnie powiązana z Pałacem na Wyspie, stanowiącym zarazem dominantę całego kompleksu, spajającym kompozycyjnie pozostałe elementy układu przestrzennego, przede wszystkim zaś zespół trzech stawów, zaakcentowanych od południa kaskadą, od północy natomiast mostem z pomnikiem króla Jana III Sobieskiego.

Pierwszy z widoków łazienkowskich wykonał Vogel przed 1788 r. (wyprzedzając przebudowę Merliniego), jednak najliczniejsza ich seria pochodzi z lat 1794-1795. Pojedyncze akwarele powstały także później (lata 1801-1803, 1813), głównie jako kopie wcześniejszych przedstawień. Powtarzające się wielokrotnie ujęcia obejmują: widoki na Pałac na Wodzie od strony południowej i północnej oraz z tarasu pałacowego na Staw Południowy⁶; następnie Biały Domek oraz pałacyk Myślewicki, a także amfiteatr i most Sobieskiego⁷. Wszystkie w otoczeniu bujnej zieleni łazienkowskiego parku⁸.

Pierwsza akwarela z cyklu tematycznego związanego z Pałacem na Wodzie pochodzi z 1787 r. i przedstawia rezydencję w ujęciu od strony południowej⁹. Na pierwszym planie widoczny jest Staw Południowy Dolny wraz z fragmentem wyspy. W tle namalowane zostały grupy drzew porastające północną część Ogrodu Królewskiego. Widok ten poprzedził gruntowną przebudowę obiektu, przeprowadzoną w latach 1775-1793, której dokonał Dominik Merlini we współpracy z Janem Christianem Kamsetzerem.

⁵ G. Ciołek, *Ogrody Polskie*, Arkady, Warszawa 1978, s. 137.

⁶ „Widok pałacu na wyspie od strony kaskady” (1794), „Łazienki przy księżycu” (1795), „Łazienki” (1797), „Łazienki w ostatnich latach XVIII wieku” (po 1796), „Widok pałacu w Łazienkach od strony południowej” (po 1796), „Łazienki królewskie, pałac od strony południowej” (1808), „Widok Łazienek, widok pałacu i amfiteatru od południa” (1812).

⁷ Most Sobieskiego widnieje na obrazach: „Widok mostu Sobieskiego i Ujazdowa od południa” (przed 1794), „Widok mostu Sobieskiego od południa” (1794), „Widok mostu Sobieskiego od północy” (1794), „Most z pomnikiem Jana III od strony północnej” (1795), „Widok na most Jana III Sobieskiego w Łazienkach” (1802). Dwa pierwsze przedstawiają Staw Północny z malowniczo ukształtowaną ścieżką parkową oraz aleją przy moście.

⁸ G. Ciołek, *op. cit.*, s. 19-27.

⁹ Nosi ona tytuł „Widok Łazienek”.



II. 1. Z. Vogel, Łazienki, Pałac na Wodzie od strony południowej, 1797 (Muzeum Narodowe w Warszawie)

III. 1. Z. Vogel, Łazienki, Palace on the Isle from the south, 1797

Vogel malował pałac przez 25 lat (1788-1813) z różnych ujęć, dzięki czemu udokumentowane zostały takie etapy budowy jak: dostawienie nowej południowej elewacji, akcentowanej cofniętym kolumnowym portykiem; dobudowanie bocznych skrzydeł; przebudowa elewacji północnej; wzniesienie belwederu oraz bocznych kolumnad¹⁰. Powstające w kilkuletnich odstępach akwarele, choć czasami stanowiące kopie wcześniejszych obrazów, stanowią także interesującą dokumentację, dotyczącą ulegającej naturalnym przekształceniom szaty roślinnej, jej charakteru oraz roli w budowaniu kompozycji ogrodu. Również szczególnego nastroju, o czym świadczy nokturn z 1795 r.

Vogel wykonał również w latach 1794-1802 ujęcia rezydencji od strony północnej (7 obrazów)¹¹. Prezentują one różnice, jakie zaszły w tym czasie w drzewostanie porastającym najbliższe sąsiedztwo pawilonu zachodniego.

Kolejne prace prezentują widoki rozpościerające się z pałacowego tarasu: „Widok fragmentu parku Łazienkowskiego i tarasu przed pałacem” (1795) oraz, stanowiący uzupełnienie poprzedniego widoku w kierunku zachodnim, „Drugi widok tarasu przed pałacem w Łazienkach” (1795)¹². Można na nich zaobserwować, jak kształtowano powiązania widokowe oraz wygląd Stawu Południowego Dolnego. Przedstawione

¹⁰ J. Radziejewicz-Winnicki, *Historia architektury nowożytnej w Polsce. Klasyzm*, Wydawnictwo Politechniki Śląskiej, Gliwice 2009, s. 25-26.

¹¹ Były to prace pt.: „Widok pałacu w Łazienkach wzięty z mostu króla Jana III” (1794), „Widok Łazienek królewskich od północy” (po 1801), „Łazienki królewskie, widok pałacu od północnego zachodu” (1802).

¹² „Widok parku z tarasu przed pałacem w Łazienkach” (1796) stanowi jedynie replikę poprzedniego obrazu z 1795 r. z nowym szafażem.

zostały na nich także dalekie osie widokowe, które prowadzono między zakomponowanymi grupami drzew i krzewów ku budynkom i kaskadzie.

Przedstawienia Białego Domku na obrazach: „Biały domek w Łazienkach” (przed 1794), „Widok Białego Domku” (1794), w ujęciu ze Starą Pomarańczarnią w tle, dokumentują wczesnoklasycystyczny charakter obiektu¹³. Prace te ukazują zakończenie kształtowania Promenady Królewskiej na linii Białego Domku oraz obecność kanału wodnego przy pawilonie. W pobliżu budynku widzimy drewniane konstrukcje trejaży oraz drzewka (zapewne pomarańczowe) ustawione regularnie w dużych donicach.

Innym obiektem, uwiecznionym przez Vogla, a znajdującym się na terenie Parku Łazienkowskiego, jest pałac Myślewicki. Jest to jedyny namalowany przez Vogla obraz przedstawiający w zasadzie tylko budynek, przed którym widzimy pusty, niezagospodarowany plac. Nie założono na nim jeszcze okrągłego gazonu, widocznego w połowie XIX w. na obrazie Marcina Zaleskiego.

Kilka prac, datowanych na lata 1794-1817, przedstawia widoki amfiteatru w Parku Łazienkowskim, m.in.: „Widok amfiteatru w Łazienkach” (1794), gdzie zaprezentowano scenę z fragmentem widowni od strony północnej wraz z malowniczo komponowanymi skupiskami drzew pochylonymi nad brzegiem stawu; „Widok części parku Łazienkowskiego” (1794) prezentuje widownię amfiteatru z zachodniego brzegu Stawu Południowego Dolnego; a na „Widoku części parku z amfiteatrem” (1795) widzimy ścieżkę spacerową, poprowadzoną wzdłuż Stawu Południowego Dolnego, grupy drzew za widownią oraz fragment sceny z kępą na wyspie, a także zachodni brzeg stawu, porośnięty kulisowo posadzonymi drzewami.

Inne obrazy: „Widok mostku chińskiego” (1795), „Grupa przedstawiająca Tankreda i Kloryndę” (1795), „Widok parku Łazienkowskiego z połowem ryb i barkami królewskimi na stawie” (1795), „Łazienki Królewskie, widok od strony Agrykoli” (1803) oraz „Widok Łazienek wraz z okolicami, wzięty spod koszar ujazdowskich” (1817), nie ujęte w cykle widoków Łazienek, dokumentują zarówno kompozycję założenia, jak też stopień i charakter ich przyrodniczego zagospodarowania.

Widoki ogrodu Łazienkowskiego należą do najbardziej malowniczych akwrel Vogla, przedstawiających harmonijne powiązania między obiektami architektury i rozległym parkiem. Elementy architektoniczne (z wyjątkiem pałacyku Myślenickiego), a także mosty i inne budowle, odsunięte są na obrazach Vogla na dalszy plan, co pozwala na tworzenie głębokich perspektyw. Sprzyja temu także wprowadzanie na pierwszy plan taflí wody odbijającej sylwetę budynków. W obrazach tych zastosował Vogel trójdzielną kompozycję, na którą składały się: przedpole (staw, łąka), włościwy temat (budynek lub budowla pośród zieleni) oraz niebo¹⁴.

Kolejną rezydencją związaną z Warszawą, utrwaloną przez Vogla były **Powązki**, będące dziełem Izabeli Czartoryskiej, założone w 1771 r. po stronie północno-wschodniej stolicy, z którego niegdyś rozpościerał się szeroki widok na Warszawę. Było to założenie przeznaczone do czasowego letniego pobytu. Księżna wyraziła w nim ideę sielankowej tęsknoty za prostym, pełnym zabawy i radości życiem na wsi. Dzięki starannie przemyślanym działaniom uzyskała harmonię między naturalnym pięknem przyrody a prostotą budynków ogrodowych utrzymanych w wiejskiej stylizacji¹⁵. W ten sposób pozbawiła ich zewnętrzny wygląd pałacowego wyrafinowania. Przy zakładaniu

¹³ J. Radziejewicz-Winnicki, *op. cit.*, s. 25.

¹⁴ K. Sroczyńska, *op. cit.*, s. 109.

¹⁵ L. Kott, S. Lorentz, *Warszawa wieku Oświecenia*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1955, s. 124-125. Były to domki mieszkalne z bogatym, pałacowym wyposażeniem, stylizowane na wiejskie chaty.

ogrodu pomagał księżnej malarz Jan Piotr Norblin oraz Szymon Bogumił Zug¹⁶. Scenerii tej dopełniały ruiny amfiteatru, starego młyna oraz łuku triumfalnego. Na terenie ogrodu o wyraźnie dwudzielnej kompozycji, po części regularnej – kwaterowej, i po części krajobrazowej, odnajdziemy także liczne swobodnie ukształtowane kanały wodne oraz stawy z mostkami i kaskadami. Wzniesiono w ich pobliżu amfiteatr, gotycką w kształcie holendernię, stary młyn, ruiny zamku, pustelnie i altany. W przylegającym do założenia lesie urządzono natomiast ptaszarnię dla egzotycznego ptactwa¹⁷.

Nie zachowały się informacje na temat ilości prac, które Vogel poświęcił Powązkom. Dziś wiemy o czterech datowanych na lata 1797-1812, a zatem na okres, w którym obiekt, znacznie zniszczony w trakcie insurekcji kościuszkowskiej w 1794 r., został przez Czartoryskich opuszczony¹⁸. Do naszych czasów zachowały się jedynie dwie. Pierwszy z obrazów, „Fragment ogrodu Powązki Czartoryskiej z ruinami łuku triumfalnego”, przedstawia ruiny zatopione w bujnej gęstwinie drzew i krzewów, co nadaje im szczególnej malowniczości. Według opisu Zuga¹⁹, łuk znajdował się w miejscu ocienionym starymi jodłami, jednak akwarela Vogla ich nie pokazuje. W jego najbliższym otoczeniu widać jedynie drzewa i krzewy liściaste.

Łuk znajdował się po lewej stronie pagórka, w pobliżu kolumnady w górnej części założenia. Na owych pagórkach, połączonych mostkami, wzniesiono chaty mieszkalne z małymi ogródkami wiejskimi²⁰. Fragment parku nad wodą w pobliżu jednej z chat przedstawia kolejna akwarela Vogla, datowana na 1794 r., „Fragment parku w Powązkach pod Warszawą”. Ogród został zniszczony w czasie insurekcji kościuszkowskiej w 1794 r. O jego walorach szambelan dworu pruskiego Ernst A. von Lehndorff mówił: „To największa osobliwość w tym kraju”²¹.

Ogród Mokotowski, kolejna z rezydencji związanych z Warszawą, malowanych wielokrotnie przez Vogla, został założony przez marszałkową Izabelę Lubomirską ok. 1774 r. Składał się z dwóch części: górnej – geometrycznej (kuchennej, owocowej i kwiatowej), z gołębnikiem i pawilonem mauretańskim, oraz dolnej – założonej na skarpie i podskarpiu, której nadano charakter dzikiego gaju, poprzecinanego licznymi krętymi alejami, kanałami wodnymi i stawami. Na jego terenie wzniesiono liczne budowle: groty, sztuczne ruiny, chaty, altany, ptaszarnię, mostki oraz – wzorowany na Ermenoville – sarkofag J.J. Rousseau. Artysta poświęcił mu w sumie 13 prac, wykonanych w latach 1791-1792, 1798 oraz 1805. Widoki te prezentują pałac w otoczeniu malowniczego ogrodu²².

W pracach tworzenia ogrodu krajobrazowego brali udział Szymon Bogumił Zug i Jan Chrystian Schuch²³. Wychwalał go w swoim wierszu Wojciech Wincenty Wielądko, pisząc o ptaszarni, holenderni, oranżerii, rybarni²⁴. Ostatni z wymienionych budynków,

¹⁶ A. Kępińska, *Jan Piotr Norblin*, Ossolineum, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1978, s. 41.

¹⁷ L. Majdecki, *op. cit.*, t. II, s. 185-186.

¹⁸ Majątek został sprzedany w 1796 r.

¹⁹ G. Ciołek, *op. cit.*, s. 132.

²⁰ L. Kott, S. Lorentz, *op. cit.*, s. 119-120.

²¹ A. Kępińska, *op. cit.*, s. 34.

²² G. Ciołek, *op. cit.*, s. 127.

²³ *Ibidem*, s. 137.

²⁴ W.W. Wielądko, *Opisanie Mokotowa z dnia 12 Julii roku 1783*, [w:] *Poznaj Warszawę, Mokotów, „Stolica”*, s. 12-13. Podane za: L. Kott, S. Lorentz, *op. cit.*, s. 109-111.

usytuowany w sąsiedztwie nieregularnego stawu o urozmaiconej linii brzegowej, prezentuje obraz „Widok części ogrodu w Mokotowie z rybarnią” (1791 lub 1792). Za rybarnią rosną olchy²⁵.



II. 2. Z. Vogel, Widok ruin zamykających ogród Mokotowski. W głębi Belweder i Zamek Ujazdowski, 1790 (Gabinet Rycin Biblioteki Uniwersyteckiej)

III. 2. Z. Vogel, The View of the ruins at the end of Mokotowski Garden. Belvedere and the Ujazdowski Castle in the background, 1790

Na innych obrazach Vogla poświęconych temu ogrodowi²⁶ można zauważyć powtarzający się motyw „ruinki”, gładkie tafle nieregularnego stawu z wyspami oraz malowniczo kształtowaną roślinność drzewiastą, wśród której znowu dominują drzewa o pokroju kolumnowym. Inne ujęcia tego obiektu obecne są na obrazach: „Widok części ogrodu w Mokotowie z ruinką od południa” (1791 lub 1792) oraz „Widok części ogrodu w Mokotowie z ruinką i oborą od zachodu” (1791 lub 1792).

Z tego samego okresu pochodzi „Widok części ogrodu w Mokotowie z glorieta”, który przedstawia część stawu ogrodowego z widokiem na ośmiokolumnową budowlę, stojącą na skarpie i górującą nad stawem.

Kolejny ze związanych z Mokotowem obrazów przedstawia fragment ogrodu ze stawem i domkiem dla łabędzi na wyspie²⁷. Na innym widać altanę chińską, tworzącą punkt widokowy²⁸. Była ona usytuowana na lekkim wzniesieniu i otoczona

²⁵ *Ibidem*, s. 111.

²⁶ Były to prace: „Widok ruin kończących ogród Mokotowski z widokiem na Belweder i zamek Ujazdowski” (1790), „Widok mostu koło ogrodu w Mokotowie z okolicami królikarni i szop” (1790), „Widok części ogrodu Mokotowskiego z okolicami” (1805), „Widok na most koło ogrodu w Mokotowie od strony północno-wschodniej, w głębi Królikarnia” (1791 lub 1792).

²⁷ Domki te były popularne już od XVII w. i wznoszono je w wielu ogrodach, m.in. w Na Książęcym. „Widok części ogrodu w Mokotowie z domkiem dla łabędzi” (po 1798).

²⁸ „Altana chińska w ogrodzie w Mokotowie” (1791 lub 1792).

gęsto drzewami. Ogród Mokotowski posiadał połączenia widokowe z Łazienkami Królewskimi oraz Czerniakowem. Dodajmy w tym miejscu, że w pobliżu ogrodów mokotowskich znajdowała się Królikarnia, która wraz z parkowym otoczeniem widoczna jest na akwareli „Widok części ogrodu w Mokotowie od strony północno-wschodniej, w głębi Królikarnia” (1791 lub 1792).

Dziełem wspomnianego już w tej prezentacji kilkakrotnie Szymona Bogumiła Żuga były także ogrody **Na Książęcym**, założone ok. 1776 r., należące do księcia Kazimierza Poniatowskiego. Łączyły one, podobnie jak kilka wcześniej omówionych, cechy założenia geometrycznego z nieregularnym²⁹. Można to częściowo zaobserwować na dwóch obrazach Vogla, przedstawiających ogród założony na regularnych tarasach, biegnących równoległe do ul. Książęcej. Powyżej tarasu założono dziką promenadę z licznymi budynkami, m.in. z minaretem. Elementem górującym nad całym założeniem, widocznym na obu obrazach Vogla, był budynek przypominający formą meczet, z dwoma minaretami, pełniący rolę kuchni. Do orientalnego wyposażenia tego założenia dołączyć można jeszcze, obecną na obu dziełach Vogla, altanę chińską, postawioną na gęsto porośniętej wyspie, połączonej mostkiem ze stałym lądem. To, czego nie widać na akwarelach naszego artysty, to Elizeum, ukryta w skarpię podziemna sala, zachowana w znacznym stopniu do dziś³⁰.

Romantyczne, historyzujące założenie parkowo-pałacowe należące do Stanisława Kostki Potockiego, **Natolin** (zwany Bażantarnią), uwiecznione zostało przez Vogla w latach 1800-1801. Dawny zwierzyńiec Jana III Sobieskiego, składający się przede wszystkim z drzewostanu łągowego, został przekształcony w ogród krajobrazowy głównie za sprawą Anny z Tyszkiewiczów Potockiej (malarki i planistki ogrodowej). Regularny układ promienistych alei zatarto przy użyciu klombów zakomponowanych z drzew i krzewów. Ograniczono także układ komunikacyjny do głównej obwodnicy parku dolnego oraz jej powiązań z częścią górną. Obecnie jest to część Ursynowa, zajmująca powierzchnię ponad 100 ha. Obraz Vogla ukazuje widok na pałac z parku dolnego.

Inny warszawski obiekt został uwieczniony na obrazie „Ogród przy pałacu Mniszchów w Warszawie” (1785-1789). Pałac mieści się przy ul. Senatorskiej 38 i należał do marszałka wielkiego koronnego Józefa Wandalina Mniszcha³¹. Ogród nie był duży, ale określano go jako wytworny. Rysunek Vogla pokazuje jego fragment, urządzony na trzech tarasach, połączonych schodami, na terenie porośniętym swobodnie drzewami. Ogród rozparcelowano po 1801 r.

Widoki autorstwa Zygmunta Vogla, mimo charakterystycznej stylistycznej konwencji, prezentują „portretowaną” rzeczywistość z dużą dozą realizmu. Zdradzają też wielkie zamiłowanie artysty do natury i przedstawiania krajobrazu jako ważnego elementu składowego malowanych przedstawień. Na konwencję tę składa się skłonność do wysmuklania proporcji obiektów architektonicznych, także drzew, które traktował syntetycznie, w wielu przypadkach jako kompozycje brytowe, zróżnicowane efektami światłocieniowymi³². Na niewielu obrazach Vogla można precyzyjnie określić ich gatunki. W większości przypadków mamy do czynienia z drzewami liściastymi

²⁹ *Ibidem*, s. 182.

³⁰ *Ibidem*, s. 184.

³¹ M. Kwiatkowski, *Pałac Mniszchów w Warszawie*, Warszawa 2009.

³² Według Sroczyńskiej takie podejście do malowania drzew dokonano się pod wpływem twórczości J.P. Norblina. K. Sroczyńska, *op. cit.*, s. 78-79.

o czytelnych pokrojach³³. Pewnym problemem we właściwej interpretacji historycznych informacji zawartych w obrazach Vogla przysparza także stan ich zachowania. W wyniku rozmaitych losowych perturbacji, a przede wszystkim z powodu wieloletniej ekspozycji na światło, akwarele różnią się znacznie od swojego pierwotnego wyglądu, znacząco bowiem wypływały i nabrały tonacji szarobrzazowej. Proces ten pogłębiły zabiegi konserwatorskie, którym część obrazów Vogla została poddana po II wojnie światowej.

Pewna ostrożność w interpretowaniu obrazów Vogla wynika także z faktu, że – co dowiedziono, analizując jego malarstwo – artysta często kopiował swoje wcześniejsze dzieła, dodając im malowniczości i nie dbając o pełną dokumentarność przedstawianych widoków³⁴. Mimo to można je śmiało uznać za miarodajne świadectwo epoki, a samego Vogla określić mianem „malarskiego inwentaryzatora narodowych zabytków i kronikarza XVIII-wiecznych rezydencji”³⁵. Znacząca ilość jego obrazów stanowiła w czasie powojennej odbudowy Warszawy materiał źródłowy do rekonstrukcji wielu zniszczonych zabytków architektury. Wiele dzieł Vogla można śmiało polecić jako materiał ikonograficzny i porównawczy także tym, którzy troszczą się dzisiaj o zabytkowe ogrody krajobrazowe.

LITERATURA

- CIOŁEK G., BOGDANOWSKI J., *Ogrody polskie*, Warszawa 1978.
- JAROSZEWSKI T., *Architektura*, [w:] *Warszawa w wieku Oświecenia*, A. Zahorski (red.), Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1986.
- KĘPIŃSKA A., *Jan Piotr Norblin*, Wrocław 1978.
- KOTT J., LORENTZ S., *Warszawa wieku Oświecenia*, Warszawa 1955.
- MAJDECKI L., *Historia ogrodów*, t. 2, Warszawa 2008.
- MIŁOBĘDZKI A., *Zarys dziejów architektury w Polsce*, Warszawa 1978.
- RADZIEWICZ-WINNICKI J., *Historia architektury nowożytnej w Polsce. Klasycyzm*, Gliwice 2009.
- RODICZKIN I., RODICZKINA O., *Idea natury w sztuce ogrodowej (ewolucja ogrodów Ukrainy w XVIII i XIX wieku)*, [w:] *Sztuka a Natura*, Materiały XXXVIII Sesji Naukowej Stowarzyszenia Historyków Sztuki przeprowadzonej 23-25 listopada 1989 r. w Katowicach, Katowice 1991.
- SROCZYŃSKA K., *Podróże malownicze Zygmunta Vogla*, Warszawa 1980.
- SROCZYŃSKA K., *Zygmunt Vogel, rysownik gabinetowy Stanisława Augusta*, Wrocław 1969.
- STĘPIŃSKA K., *Pałace i zamki w Polsce dawniej i dziś*, Warszawa 1977.
- VOGEL Z., *Zbiór widoków sławniejszych pamiątek narodowych, jako to Zwalisk, Zamków, Świątyń, Nadgrobków, starożytnych Budowli i mieysc pamiętnych w Polsce*, Drukarnia No 646 przy Nowolipi, Warszawa 1806.
- WALLIS M., *Canaletto, malarz Warszawy*, Kraków 1954.

³³ Na widoku przedstawiającym pałac Mokotowski widać wyraźnie po lewej stronie brzoze. Na innej akwarceli prezentującej ten sam ogród z widokiem na staw i sztuczne ruiny przedstawiona została akacja.

³⁴ K. Sroczyńska, *op. cit.*, s. 78.

³⁵ *Ibidem*, s. 107.